

От Димитровден до Гергьовден и обратно – история, настояще и перспективи на подвижното овчарство

Природосъобразна
земеделска практика

Емилиян Стойнов

Фонд за дивата флора и фауна – Книга 2

ФДФФ

Сдружение с нестопанска цел „Фонд за дивата флора и фауна“ (ФДФФ) е неправителствена организация, работеща в сферата на опазването на биоразнообразието. Създадено през 1999 г., Сдружението има клонове в България и Македония, които са независимо регистрирани неправителствени организации в градовете Благоевград, София и Котел за България и градовете Кавадарци и Шип за Македония. Досегашните проекти са насочени към опазване на популациите на застрашени и редки видове животни, хищни птици, бозайници и др. Освен директни мерки по съхранението на отделните животински и растителни видове редица дейности са насочени и към опазване на местообитанията. ФДФФ работи активно за разработване и прилагане на устойчиви, природосъобразни, традиционни стопански практики, с цел ефективното използване на природните ресурси и съхраняване на редки и застрашени видове и местообитания. ФДФФ е една от най-ефективните природозащитни организации в България и Македония.

„Да запазим природата и това да не става за сметка на местните хора“ е девизът на организацията, разкриващ умерения и обективен поглед към проблемите на природозащитата.

Компенсационна програма на ФДФФ за щети нанесени от хищници на домашни животни

За да опази хищниците и това да не става за сметка на селските стопани (животновъди), ФДФФ разработи Компенсационна програма за щети нанесени от хищници на домашни животни. При спазване на три основни условия (постоянно присъствие на овчар и овчарски кучета със стадото докато е на паша и недопускане животни да ношуват извън кошарата и/или селото), ФДФФ възстановява на стопанина жива овца или коза за всяка удавена. За целта ФДФФ създаде свое стадо от овце и кози, което представлява своеобразен компенсационен фонд.

Програма ВУЛТУРА е разработена за опазване и възстановяване на лешоядите. В Програмата са включени проекти за размножаване на затворено, връщане в природата и опазване на съществуващи популации от четирите вида европейски лешояди, а именно египетски (*Neophron percnopterus*), белоглав (*Gyps fulvus*), черен (*Aegypius monachus*) и брадат (*Gypaetus barbatus*). В рамките на Програмата си партнират основно ФДФФ и Зоопарк София. Освен това дейностите по Вултура са част от балканския план за опазване и възстановяване на лешоядите. Дейностите по плана се подпомагат от Франкфуртското зоологическо дружество, Фондацията за опазване на черния лешояд, Фондацията за опазване на брадатия лешояд, БърдЛайф Интернешънъл, както и правителствени организации на балканските страни.

От Димитровден до Гергьовден и обратно – история, настояще и перспективи на подвижното овчарство

Природосъобразна земеделска практика

Емилиян Стойнов

Фонд за дивата флора и фауна – Книга 2

SGP The GEF
Small Grants
Programme

Изданието се финансира от
Програмата за малки проекти на
Глобалния екологичен фонд

София, 2008

Всички права запазени!

Никаква част от тази книга, не може да бъде репродуцирана по какъвто и да било начин и с каквито и да било средства, без писмено разрешение на ФДФФ.

Възгледите, изразени в настоящата публикация, принадлежат на авторите. Те не представят възгледите на организациите или властите, които са споменати, на Глобалния екологичен фонд или на Програмата за развитие на Организацията на обединените нации.

© **Емилиян Христов Стойнов** – автор

Фотография:

© **Емилиян Стойнов** – 1-ва корица, стр.4(2), стр.7(2,3), стр.8, стр.12(1), стр.17(1,2), стр.18(1,2), стр.20, стр.21(1,3), стр.22, стр.23(1,3), стр.25(2), стр.26(1);

Явор Илиев – стр.1, стр.2, стр.6(1,2), стр.7(1), стр.11, стр.17(3), стр.19, стр.26(2);

Tessa McGregor – стр.21(2), стр.24(1), стр.25(1), стр.27, стр.28, стр.30 (4-та корица – 1);

Pierre Chabot – стр.14(2), стр.15, стр.18(3), стр.23(2), стр.30 (4-та корица – 2);

Архив ФДФФ – стр.3, стр.5, стр.9, стр.10, стр.12(2,3), стр.14(1);

Gotlieb Dandlikker – стр.16; **Любомир Андреев** – стр.24(2);

Стамен Станчев – стр.29 (3-та корица);

Картата на стр. 8 е по **Пимпирева с допълнения**

Дизайн и предпечат: **Любомир Андреев**

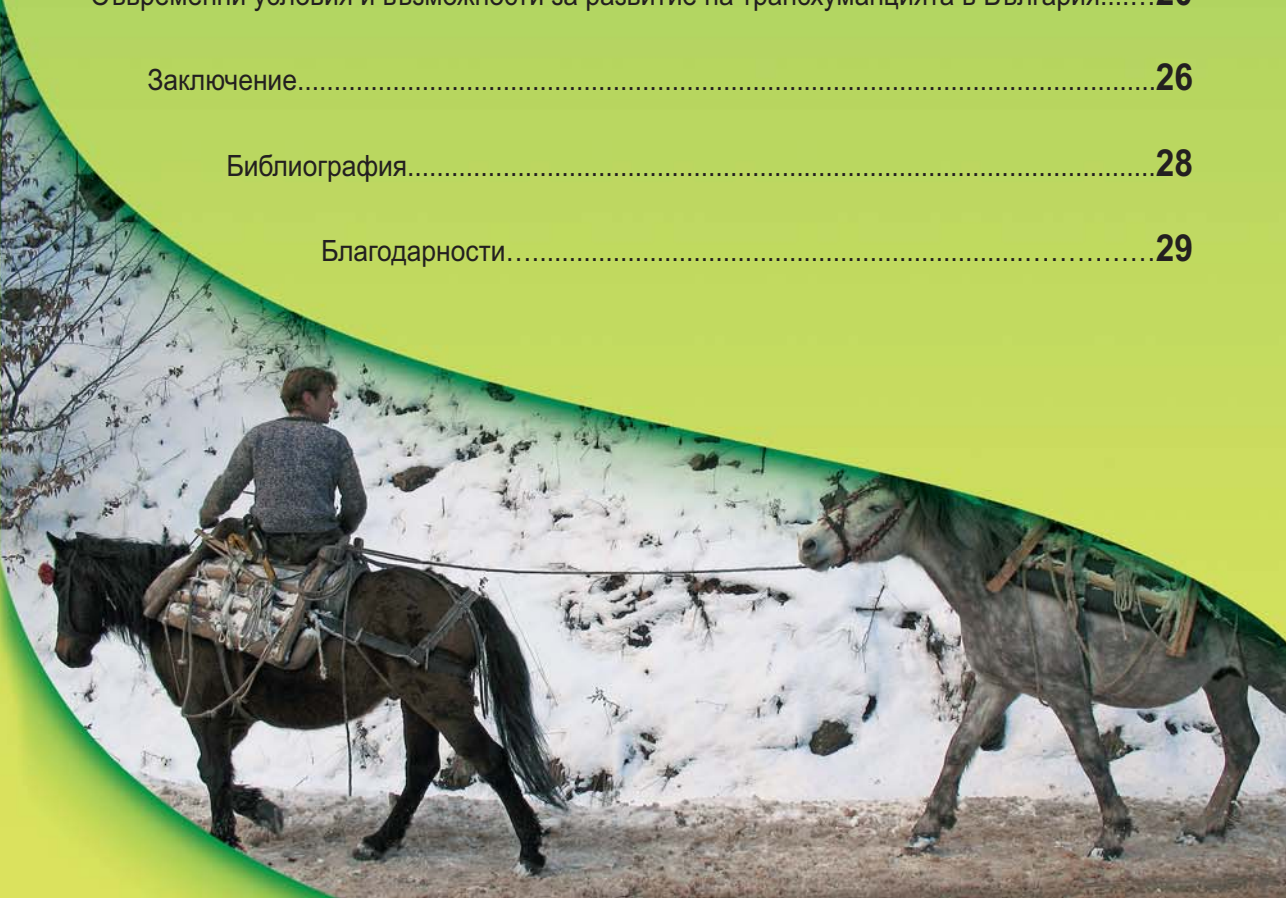
Фонд за дивата флора и фауна © 2008

ISBN 978-954-91505-2-0

Отпечатано в България

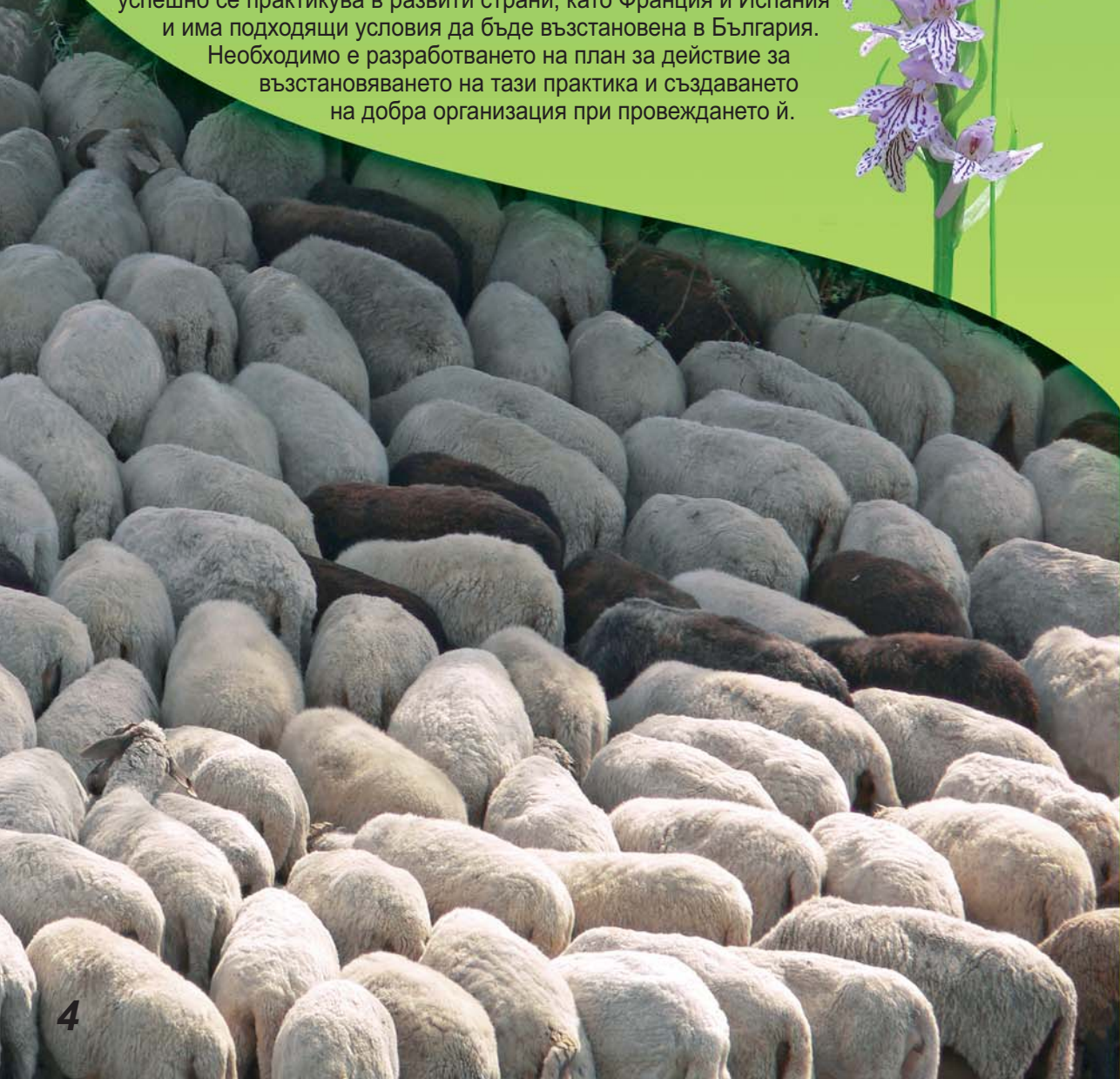
Съдържание

Резюме.....	4
Въведение.....	5
Що е трансхуманция?.....	6
Причини за изчезването на трансхуманцията.....	7
История на трансхуманцията на Балканите.....	8
Екологично значение на трансхуманцията.....	16
Икономически аспекти за развитие на трансхуманцията.....	18
Природногеографски и политически особености за развитие на трансхуманцията.....	19
Съвременни условия и възможности за развитие на трансхуманцията в България.....	20
Заклучение.....	26
Библиография.....	28
Благодарности.....	29

Резюме

Съществувалата хилядолетия наред на Балканския полуостров дългодистантна сезонна миграция на стадата домашни животни (трансхуманция), целяща всесезонно използване на пасищата е традиционна земеделска практика, която е на път да изчезне завинаги от българските земи. Днес в малки размери се практикува само краткодистантна миграция (планина-долина) наречена пендулация. Трансхуманцията има огромно значение за управлението на пасищните екосистеми и е от основно значение за опазването на редица застрашени видове животни и растения. Макар на пръв поглед да изглежда, че този метод на стопанисване на стадата е неприложим в съвременните условия, то това съвсем не е така. Трансхуманцията успешно се практикува в развити страни, като Франция и Испания и има подходящи условия да бъде възстановена в България. Необходимо е разработването на план за действие за възстановяването на тази практика и създаването на добра организация при провеждането ѝ.

В настоящата книга е предоставена информация за миналото и настоящето на животновъдството в България. Изброени са необходимите мерки и дейности за връщане на добрите практики, водещи както до увеличаването на броя на животните, така и до създаването на оптимални условия за устойчиво ползване на природните ресурси и опазването на биоразнообразието.

ФДФФ провежда обучение сред млади овчари как да практикуват природосъобразно екстензивно животновъдство и стимулира създаването на трансхумантни кооперации на животновъди.

Същевременно с помощта на собственото си стадо от овце и кози осъществихме неколнократна дългодистантна миграция от Котленска планина (където е понастоящем) до с. Студен кладенец (Източни Родопи), Кресненския пролом (долината на река Струма) и Странджа планина през периода на зимните месеци.

През лятото стадото пашува в Стара планина край гр. Котел и Централен Балкан до с. Тъжа, а зимата в Източни Родопи и Странджа. При реализацията на мероприятиято беше използван освен класическия метод за придвижване на самоход, също така и транспортиране на животните с камион и с влак.

Установихме че няма пречки от страна на ветеринарните власти в тази насока.

За да представи надлежно трансхуманцията и да сподели опита и резултатите от проекта с обществеността, ФДФФ издаде настоящата книжка и продуцира видео филм.

Пътуваща изложба съпътстваше миграцията на стадото и беше експонирана в населените места по пътя на миграцията.

Надяваме се, че и други неправителствени природозащитни организации, администрации на природни и национални паркове и животновъдни кооперации ще се включат в бъдещи дейности, по провеждане на дългодистантна сезонна миграция на стадата.

Това ще допринесе за опазването и поддържането на пасищните екосистеми и редките видове, представени в тях.

Що е трансхуманция?

Трансхуманция наричаме сезонното придвижване на стадата домашни животни с цел използване на естествена паша – обикновено във високите планини през лятото и в низините и райони с по-мек климат през зимата. Терминът „трансхуманция“ има латински произход (от „транс“ – през и „хуманитас“ – отглеждане, култура = преминаващо (подвижно) отглеждане) и в българския език е внесен от Западна Европа като за разлика от английското и френското „*transhumance*“, испанското и италианското „*transhumancia*“ има наподобяващо българско окончание. Вероятно затова през 1973 терминът е употребен по този начин („трансхуманция“) от Атанас Примовски в „Бит и култура на родопските българи“ при описанието на тази практика по българските земи. Днес за описание на тази практика в някои нормативни документи създадени с цел възстановяването ѝ се употребява думата „пасторализъм“. Но тъй като пасторализъм може да означава пашуване на животните въобще, и без да се налага тяхното преместване, вероятно терминът би бил най-пълнен и точен ако звучи като „трансхумантен пасторализъм“. Също така Иречек използва кратък термин, който би ни бил от полза в нашата работа – „подвижно овчарство“ и „подвижно скотовъдство“. В настоящото издание ще използвам „трансхуманция“, „пасторализъм“ и „подвижно овчарство“, както и „сезонна миграция на стадата“ все в същия смисъл описан по-горе, за да избегна повтарянето на един и същи термин. Надявам се при възстановяването на тази практика в България, някой от тези термини да придобие по-голямо значение пред другите и да се обособи, като основен означаващ преместване на стада домашни животни с цел използване на всесезонна паша.

Причини за изчезването на трансхуманцията

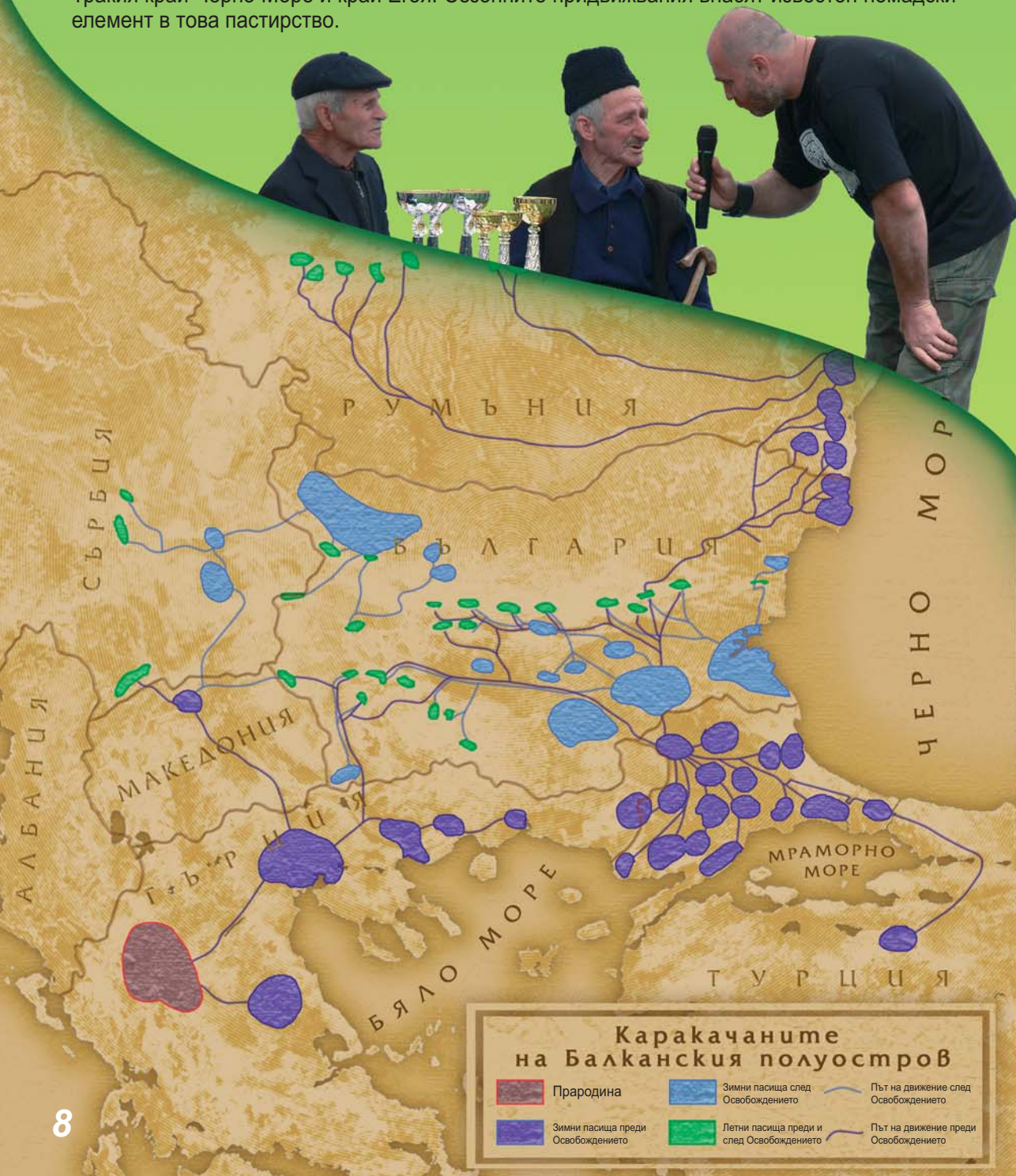
Понастоящем, макар в пределите на България все още да живеят каракачани и власи, те вече водят уседнал начин на живот и само малка част от тях се занимават с животновъдство, което няма почти нищо общо с традициите на техните предци. За заличаване на традициите в екстензивното животновъдство важна роля играят редица исторически събития, като:

- Поставянето на държавни граници на Балканите, оставящи традиционните летни пасища в България (Стара планина, Рила, Пирин, Западни Родопи) и голяма част от традиционните зимни пасища в Гърция (Беломорието) и Турция (Източна Тракия);
- Промисленият възход по време на комунизма;
- Национализацията в селското стопанство през същия период и оттам загубата на традициите за семейно отглеждане на домашни животни, довели до концентриране на стадата във или в непосредствена близост до населените места.
- Голяма част от потенциалните зимни пасища в рамките на страната днес са потенциални обработваеми земи.

История на трансхуманцията на Балканите

Едро овчарство у българите е съществувало в миналото главно из планинските области на Средните и Западните Родопи, Рила, Витоша, Стара планина, Средна гора и Пирин. Това овчарство лятно време е високопланинско. Зимно време стадата биват откарвани главно в Тракия край Черно Море и край Егея. Сезонните придвижвания внасят известен номадски елемент в това пастирство.

НОМАДСТВО

Същиски номади на Балканите са били каракачаните, власите и юруците.

КАРАКАЧАНИ

Първостепенно значение за каракачанското номадско стопанство имат овцете и конете. Овцата като непретенциозно към условията на живот и храната животно, със силно развит стаден инстинкт, е незаменим източник за получаване на мляко, месо, вълна и кожа – продукти, които изцяло задоволяват нуждите от храна, облекло и вещи за жилището. Конят пък осигурява подвижността и за каракачаните той е жизнено необходимо транспортно средство. Каракачаните нямат свои собствени селища, а на местата за лятна и зимна паша устройват временни колибни селища от събран и разпръснат тип.

В нестесняваното от граници пространство на Османската империя и стимулирано от нуждите на армията и градовете от скотовъдни продукти, номадското овцевъдство получава простор за развитие. Номадите пастири са причислени към т.нар. рая със специални задължения и изпълняват ангажменти към централната власт във връзка с овцевъдството.

Разпадането на Империята променя основно политическата структура на Балканите, което заедно с коренните икономически преобразувания, довежда до ограничаване и изменение на номадското овцевъдно стопанство. Създават се независими държави с точно определени и охранявани граници и митнически ограничения. Известно време каракачаните продължават да преминават от една държава в друга, сменяйки летни и зимни пасища, но движението все повече се затруднява с увеличаване на изискванията – да се влиза и излиза само през определени гранични пунктове, и то с еднакво по големина стадо; притежателят на стадото да се присъедини към националността на държавата, в която пребивава; предоставя се възможност за освобождаване от данъци, ако каракачаните се установят само в една държава и т.н.

Преминаванията значително намаляват при въвеждането на митническите такси.

След 1913 година и особено след 1919 г. се прекъсва връзката между България и Беломорието и каракачаните от нашата страна се насочват за зимуване главно към Южното Черноморие.

Единичните преминавания се прекратяват окончателно след 1933 г., когато се подписва договор между Гърция и Турция за обща отбрана на Тракия.

ВЛАСИ

Ето какво пише един от съвременниците на подвижното овчарство за тях:

„Планините имат лятно време особено преселно население. Там по високо разположените пасбища живеят власи, чергарски овчари, които се делят на две: на едни, които говорят румънски, и на други, които са погърчени. Румънските куцовласи и гръцките каракачани никак не се женят, казват, по между си и въобще едни други на се обичат. В Котленско им казват арнаути. Българите понякога ги наричат с турското име юруци, което име означава номадийски овчари изобщо (от юрюмек – ходя). Тези власи пасат своите стада по цяла Стара планина, от Сърбия дори до Черно море. Пасбищата (паша, айлак) наемат било от съседните селски или градски общини, чиито землища обикновено се простират дори до най-високия гребен, или от държавата и от частни лица, собственици на тези пасбища. Малко власи се намират и в Средна гора, доста много в Родопите и в Рила; те също посещават Осоговската планина, Трънските планини и Балкана при Пирот. Дохождат заедно със семействата си и живеят на височина 1000–1500 метра в дървени или глинени колиби, с дървени стрехи, които през зимата стоят празни; отначало, казват живели в колиби или шатри от храсталак или пък в колиби, заровени наполовина в земята. Тези жилища всякога са на едно място, като малко село, тъй като власите живеят в дружини от по няколко рода, понякога 60–100 лица с един главатар, който по турски се нарича кехая, в Македония също челник, в гръцките покрайнини на Олимп и Пинд – челингас. Между тях има богати и бедни. Пасат с хиляди овце и малко коне; рогат добитък не въдят.

...Тези пастири много спомагат за опустошаване на горите. Своята храна, която се състои от мляко и сирене, подслаждат с букова мъзга и при това обелват дънерите на младите дървета. Наесен запалват тревата по пасбищата, за да изникне напролет по-буйна, а заедно с това изгарят и младата гора. В Златишките планини стоят от Гергьовден (23 април) до Кръстовден (14 септември). След тази дата натоварват жени, деца, млекарските и готварските съдове и друга покъщнина на коне и подкарват стадата със своите големи вълчи кучета към зимните си пасища. Да зимуват в долините под планините не им позволява техният хилядогодишен обичай и цялата им непостоянна природа. Вървят полека, понякога и по два месеца, докато стигнат на своите места в равнината. Балканските пастири дори до неотколе всички ходели да зимуват в равнината между Одрин и Цариград или в гръцките села на егейския бряг при Енос, около устието на Марица. Родопските отиват през зимата в топлото крайморие около Гюмюрджина, власите от Рила, Осогово и Крайморавско дори до Солунско. Също тъй и техните съплеменници от Пинд слизат в Тесалия и в полуостров Касандра. Напролет потеглят пак полека към планините...

Новите граници с техните митници, както и перспективата да плащат неколkokратно беглик в различни държави нанесли тежка рана на това номадско стопанство. Вече в турско време власите, под натиска на икономически причини, почнали да се движат в по-тесни граници и да зимуват в съседство на летните пасбища. От тези, които пасат в България и Румелия, едни сега прекарват зимата в крайморието около Бургас и Анхиало, други в равнините от Видин до Варна, даже и близо до Балкана в подпланинските области по Врачанско, Ловчанско, Търновско, Шуменско и т.н. Власите от Витоша напр. сега зимуват в Плевенско. Техните зимовища около Враца въвели Лежан в заблуждение да означи в етнографската карта на Европейска Турция румънски остров в този край; селата, които от него са указани, като румънски, са населени от български селяни, обаче техните землища и до днес служат за временно зимно жилище на чергарските пастири. По същия начин произлезли у Лежан уединени български села в равнината Музакя при Авлона в Албания; доколкото зная, там зимуват български овчари от Струга и Охрид. При преброяването на населението, което стана сред зима, на нова година в 1881 г. се намериха в Княжеството около 3000 зимуващи власи, от тях около 2300, които говорят румънски, и 700 погърчени. Те живееха по селата на групи от 20 до 70 души, в източните окръзи и по 163. Също и в новите краища на Сърбия власите от Пиротския балкан, от Врачанско и Копаоник, според Миличевич всичко 134 семейства с 33 000 овце и 1800 коня, зимуват в близката долина Морава. С постоянното разширяване на орната земя и стесняването на пасбищата в низините туй влашко стопанство се натъква на същите мъчности, както и преселници – овчари в Долна Италия и в Испания; всякога още ще се намерят летни и зимни пасбища, ала далечното преместване през земеделски покрайнини става мъчно. Вече сега българските селяни често се оплакват от скитането на големи стада, понеже нямат от тях никаква полза, освен малко тор. Освен това въденето на дребния добитък отпада; средногорските българи, също и пастирите се грижат вече не за овце, а за рогат добитък.“

ЮРУЦИ

През XIV–XV век с нашествието на турците на Балканския полуостров наред с останалите турски заселници започнали да прииждат и юруци, наричани още коняри (пришълци от гр. Коня в Мала Азия). Юруците упражнявали подвижно животновъдство – предимно овцевъдство. Те се настанили в топлите полета край Беломорието, главно в Гюмюрджинско, Енидженско и солунските полета, и по планинските пасища на Средна Родопа: Олуеле, Имаретско, Мурсатица, Чернатица и др. След бурята на опустошение и обезлюдяване родопското животновъдство и най-вече овцевъдството било завладяно на юруците – турци. В течението на XV, XVI и XVII век овцевъдството в Родопската област и в Беломорската равнина било в ръцете на юруците, но поради посочените по-горе причини те постепенно загубили своята привилегия на овцевъди и овцевъдството и пасбищата в планините преминали в ръцете на родопските българи, което, разбира се не станало изведнъж, защото юруците не могли лесно да се разделят с вековния си поминък, а българите нямали достатъчно средства. Изкупуването на планините ставало най-често колективно, от няколко души или родове, а често и от цели села. Изплащало се не само в пари и злато, а и с овце, масло, сирене, вълна и др.

За присъствието на юруците през определен период в различни краища на Балканския полуостров може да се съди по топонимията. Така например до град Щип в Македония има местност наречена Юруклуци. Там е едно от най-подходящите места за зимуване на овце и е твърде вероятно да са прекарвали зимата там. До гр. Котел в България се намира местността Урушки скали. Името вероятно произлиза от наличните летни пасища в района, където са летували и юруци, освен всички други овчари – каракачани и българи. По долината на Бяла река в Източни Родопи са селата Горни и Долни Юруци, разположени близо до връх Ветрен, където вероятно е имало летовище на овце, идващи от Гюмюрджинското поле.

Съвременниците на койнарите пишат за тях: „... по целите Родопи се скитат турци, номади, пастири, познати под името юруци или коняри; те посещават и западната част на Родопите, която освен няколко османски колонии в градовете, като в Пещера или Неврокоп, е останала инак чисто българска. Още преди преминаването си в Европа турците живеели в Мала Азия повече като номадски пастири, които са летували по планините, а зимували край морето. След завоеванията в Европа те пренесли този начин на живеене и в Тракия и Македония, гдето почнали да зимуват край морето от Енос дори до Солун, а лятото прекарвали по Родопите, Пирин, Осогово и по разни други македонски планини. Докато по-голяма част от османския народ се отрекла от някогашното пастирство, юруците в Анадола и Европа и досега живеят по първобитен начин. И до днес ходят в южната половина на Балканския полуостров двойни номадски пастири, християнски власи, коренни жители на полуострова и мюсюлмански турци-юруци, които са дошли по-късно. Селата на турските пастири са били по крайморието около Гюмюрджина, в хълмистите покрайнини на Сер до Кукуш и Солун, в македонския край Мъглен и в Тесалийската равнина. Когато разпитвах за името коняри, някои родопски туземци ми го тълкуваха от турското коюн (овца), други от българското кон, ала от преданията на солунските и тесалийските коняри излезе наяве, че то произхожда от града Коние в Мала Азия, стария Икония, седалищен град на селджушките султани. Названието юрук произлиза от турския глагол юрюмек – ходя, и означава изобщо номадец; та сами се наричат с това име, и то с известна гордост (бен юрюкум: аз съм юрук). Тяхното наречие, както ме уверяваха помаците, се отличава от този османски език, на който говорят турските граждани и земеделци.

Преселението на юруците е ставало полека-лека и е траяло дълго време. В Македония дошли преди 300–350 години, следователно в началото на XVI век...

Техните дири могат да се проследят далеко на север. На сръбско-българската граница между Знеполе и Власина една местност се нарича Юручки колиби. В Осоговските планини при Кюстендил ми показаха Юручки гробища, около 5–6 мюсюлмански гроба върху една висока поляна по склоновете на високия Руен, всеки с два прави камъка до главата и до краката. Сега по тези места не дохожда ни един юрук. Че те са посещавали Панагюрска Средна гора, за това свидетелствува тамошната турска община юруци. Те ходели дори оттатък Балкана. Ловчанските помаци наричат всички османлии уруци. Едни колиби Уруците има в Балкана при Трявна, едно село Юруклер се намира при Ловеч, а пет други със същото име са разпръснати в покрайнината от Търново към Силистра.

По родопските висоти и по тамошните яйли или пасбища има много предания, от които се вижда, че тези мохамедански пастири са били някога многобройни и мощни. В по-старо време те били разделени на окръзи между седем Юрук-бегове. На доспатската височина между Батак и Неврокоп се приказва, че койнарите някога са броели там до 70 000 оджака и имали колиби, разпилени на десет часа път, в които, казват, отначало и зимували, но после видели, че планинската зима е много остра, та почнали да слизат на зимовище към морето в Солунско. В Солун, казват, има и една махала Карлъкмахалеси, тъй наречена на конярите, които някога пасли през лятото стадата си на Карлък планина в Родопите. Сега само малък брой юруци дохождат в Доспат и в дружини от по 100 души пасат своите коне и овце дори до румелийската граница; когато аз пътувах, те бяха наели пасбища и в съседство на румелийския град Брацигово и близо до Батак. От Одрин до Димотика дори до изворите на Искър и до Пирин планина по-голямата част от върховете и пасбищата имат турски имена, които еднакво употребяват турци, българи и власи.

БЪЛГАРИ

От XVI до края на XIX век българите от Родопите, Стара планина и Средна гора са практикували полуномадско овцевъдство. Те са имали своите масивни къщи в селищата в планините и само мъжете са правили преходи със стадата и са зимували в низинните райони на Беломорието, Тракия и в края на периода и Добруджа. Продукцията произвеждана от овцете се е преработвала в селищата на овчарите. Така целите семейства и дори целите селища са били ангажирани в производството на вълнени платове, но също и на суджук, пъстарма и др. Мандрите са били изградени до летните пасища, където се е правело сирене и кашкавал. Мигриращите стада (1 000–5 000 глави) са отглеждани със стопанско предназначение, т.е. производство на стоки за продажба и са били собственост на заможни хора – чорбаджии, докато в селата всяко семейство си е имало собствени овце (20–100 глави) които са били садентарно отглеждани. Чорбаджийските стада са били организирани в така наречените къшли.

В „Етнография на България“ пише:

„...Едрото овчарство у българите е съществувало в миналото главно из планинските и припланинските области на Средните и Западните Родопи, Рила, Витоша, Стара планина, Средна гора и Пирин. Доколко то е било характерно, показва фолклорът. Огромно количество епически, баладни по характера си и митически по съдържание народни песни са свързани с овчарството с тези планини и с Добруджа. Това овчарство лятно време е високопланинско. Зимно време стадата биват откарвани главно в Тракия край Черно море и край Егея. Сезонните придвижвания внасят известен номадски елемент в това пастирство. В началото на XIX век, когато в Добруджа поради руско-турските войни турското население намалява, едрото овцевъдство от Котленско се пренася там и съществува докъм Първата световна война. Изобщо едрото овчарство принадлежи на разбогателите през XVIII–XIX век българи, за които то е предмет на доходна търговия с месо, вълна и млечни произведения – кашкавал, масло и сирене. От това овчарство се оформя т.нар. джелепчийство в Средногорието, Котленско и Добруджа. След Освобождението, когато Цариград като консуматор остава вън от

пределите на България, едрото скотовъдство запада. Запазва се само в Среднородопско, което остава в пределите на Европейска Турция до Балканската война (1912 г.)...”

В своята статия „Котленските къшли в Добруджа преди Освобождението”

Любен Бешков пише:

„...През първата половина на XVI век нуждите от хранителни продукти от животински произход, както и нуждите от вълна за облекло на войската и населението се увеличили. Започнало рязко да се разраства овцевъдството в огромната османска империя. Увеличили се стадата на котленските и родопските овчари, които били главни доставчици на тези продукти и на вълната. Те отглеждали многобройните си стада през лятото в планините, а за зимуване ги откарвали в топлото Долно поле, южно от Източна Стара планина и по полетата на Беломорската низина...”

В „Котел през възраждането” четем:

„...Земите на Тракия, наричани „Долното поле”, изхранват стотици стада и дават препитание на многобройни котленски овцевъди.

Част от тях при сезонните премествания се установяват на постоянни бази край населени места и турски чифлици.

Но „Долното поле” поражда и някои затруднения. Земеделieto като най-важен поминък на полските села поглъща все по-големи площи, използвани дотогава за пасища. Някъде скотовъдството се обвързва задължително с притежаването на земя, което предполага уседнал живот и нови стопански дейности. Освен това в края на XVIII век Тракия попада в епицентъра на силни феодални междуособици и е обект на кърджалийски опустошения.

При тези обстоятелства котленските овцевъди се насочват на север от Стара планина, на първо време към Шуменско, Провадийско и Варненско, а след това все по-на север и североизток из добруджанската равнина...”

ТРАНСИЛВАНСКИ ОВЧАРИ

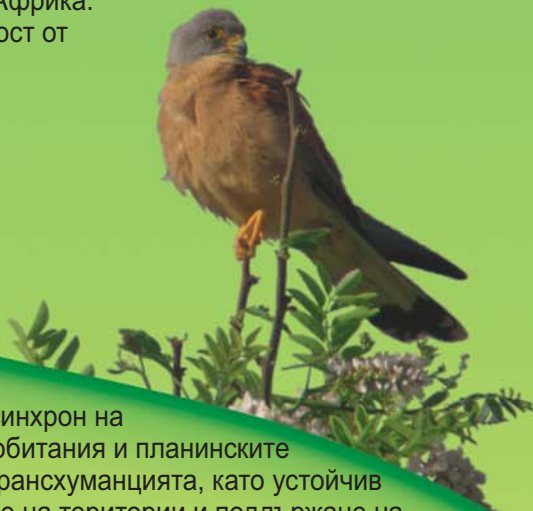
Според румънски източници през 1850 г. в Добруджа има около 1 млн. овце, от които 66 000 са притежание на трансилвански овчари – мокани. Останалите стада, пръснати из обширната добруджанска степ, са собственост главно на котленските овцевъди. От тази информация и от съвременни научни източници научаваме за сезонните миграции на пастири в Румъния.

Там и до ден днешен са запазени няколко вида овчарски преселения, дълго и краткодистантни типични номадски и полу-номадски.

Екологично значение на трансхуманцията

Вековният опит, натрупан от десетки поколения животновъди за сезонно преместване на големи стада добитък (трансхуманция), с цел по-добра икономическа ефективност, е характерен най-вече за страни от Централна Азия, Европа и Северна Африка. В България това занимание е получило популярност от номадските преходи на каракачаните, власите и юруците.

Векове наред човекът е използвал трансхуманцията за дългосрочно приспособяване към сезонно променящите се климатични и оттам трофични условия за домашните животни. Това е довело до уникален синхрон на стопанския интерес и нуждите на степните местообитания и планинските пасища. Редица научни доказателства посочват трансхуманцията, като устойчив и дълготраен инструмент за най-добро управление на територии и поддържане на богати екосистеми. Разнообразието от екосистеми не е продукт единствено на географската ширина и/или надморската височина, а на хилядолетната коеволюция с дейността на човека и отглеждането на домашните животни. В далечното минало, когато Човекът все още не е оказвал силен натиск върху популациите на дивите тревопасни животни, степните и полустепните местообитания са били поддържани от пашата на големи стада зубри, турове, елени, диви кози, коне, магарета, камили и др. Картина, която много наподобява познатите ни от научнопопулярните филми за Африканската савана с безбройни стада от различни видове антилопи, зебри, биволи и т.н. В последствие с одомашняването на някои тревопасни видове и с развитие на земеделието се създават условия за увеличаване броя на населението на земята, което пряко и косвено е довело до намаляването и дори изчезването на дивите тревопасни животни. Днес в Европа тяхната роля се изпълнява до голяма степен от стадата домашни животни. Изпасването на големи територии и поддържането на отворени вторични степни местообитания е възможно само с екстензивното им пасищно отглеждане. Един от факторите подпомагащи отглеждането на големи – съответно икономически рентабилни стада домашни животни на целогодишна паша е сезонната миграция на стадата. Чрез нея се постига балансирано изпасване и наторяване на големи площи като се предотвратяват негативни за екосистемите процеси – свръхпаша и недостатъчна паша. Садентарният начин на отглеждане на добитъка около населените места освен, че налага намаляване броя на домашните животни, предизвиква и опасно по размери изпасване, утъпкване и унищожаване на растителността в горещите летни дни, а оттам при проливни дъждове отмиване на почвата и ерозия. В същото време, други земи остават неизпасани, поради надостатъчния брой диви животни и липсата на пашуващи домашни животни. Там, на по-стръмните места обеднялата почва (поради липса на наторяване, умерено утъпкване и терасиране от животните) вече е отмита, а други – сукцесионни процеси водят до захрастяване и обрастване на пасищата. Така се губят ценни степни екосистеми, които в недалечно минало са били местообитание на редица застрашени днес видове диви животни, като царският орел, белошипата ветрушка, дроплите и т.н.

Значението на трансхуманцията за опазване и управление на пасищните екосистеми е от особена важност. При трансхумантното животновъдство се избягва свръх пашата в низините и равнинни райони и се поддържа богатството на тревно и биологично разнообразие в планинските райони. Чрез трансхуманцията се постига оптимално натоварване на пасищата в равнините и низините през зимата и в планините през лятото, като така се постигат редица положителни екологични ефекти:

- терасиране
- утъпкване на почвата
- естествено наторяване
- поддържане на нискостъблие на тревите

Икономически аспекти за развитие на трансхуманцията

Днес сезонната миграция е необходим инструмент за поддържане на богатството на биологичното разнообразие – особено в защитени територии. За да се постигне необходимия екологичен ефект е необходимо да се намери и устойчиво решение. Това налага да се свърже икономическият интерес с природозащитния. При сезонното придвижване на стадата това би могло да се постигне, но е необходима добра организация на това подвижно овцевъдство и специфичен маркетинг.

Налага се създаване на големи овцевъдни стопанства притежаващи пасища в низинни и планински райони или сдружаване на по-малки, които на разменни начала ползват имотите на съдружниците си в подходящи за зимуване и летуване места.

Природногеографски и политически особености за развитие на трансхуманцията

До края на XIX век овчи стада са преминавали свободно през целия Балкански полуостров, като зимните и летни пасища са били достъпни от Егейското крайбрежие и Източна Тракия до Балкана и Рило-родопския масив. До първата половина на XX век новите политически условия и поставянето на границите възпрепятстват миграциите на стадата и през 50-те години вече абсолютно се забранява сезонното преселване на стадата. Днес в България макар и в доста по-неподходящ вариант все още е възможно мигрирането на стада овце от високите планини в по-топлите равнини и обратно.

В наши дни, когато България и Гърция са заедно в Европейския съюз съществува възможност за задгранично преминаване на овчи стада за зимна паша в Беломорието и зимуване по високите Български планини, но това на местно ниво не се допуска от Българските ветеринарни власти, поради съществуващите огнища на бруцелоза по овцете в Гърция.

През последните години все по-голяма част от населението живее в градовете и поради това много хора намират за екзотично и забавно да участват в атрактивни автентични практики, каквато е сезонната миграция на овчите стада. Вече е доказано, че тази практика привлича вниманието на български и чуждестранни туристи.

За да заработи сезонната миграция в България днес е необходимо едрите собственици на овце и животновъдни организации

да се сдобият с пасища в планински райони за лятна паша и низинни райони в южна България за зимна паша.

Сезонното преместване на стадата между тези места може да става по описаните в следващия раздел начини.

Съвременни условия и възможности за развитие на трансхуманцията в България

ПЕШЕХОДНО ПРИДВИЖВАНЕ

Описание

Под пешеходно придвижване се разбира онова традиционно преместване на стадата от зимните на летните пасища и обратно, познато от по-далечното минало, при което не са били използвани транспортни средства, освен коне и каруци за превозване багажа на овчарите.

Силни страни

Пешеходното придвижване на стадата е най-природосъобразен вариант, без изгорели газове и амортизация на транспортни средства. Позволява преместването на голям (неограничен) брой животни, при пълноценно въздействие на пасищните местообитания и екосистемите по протежение на миграционния маршрут. По-подходящ за животните метод, тъй като придвижването става бавно и им дава възможност да се аклиматизират, при това без да бъдат травмирани при товарене и разтоварване. Този метод може да се използва като туристическа атракция, при което се генерират и допълнителни приходи.

Слаби страни

Пешеходните преходи със стада домашни животни са трудоемки. Изгубени са традициите, трудно се намира път между съвременните населени места, пътища, и обработваеми площи – липсват съоръжения подобни на испанските „каняди“. Отрицателен фактор е и повсеместно съществуващата и неконтролирана дребна престъпност – кражби на домашни животни. Необходимо е да се намерят подходящи хора (джелепи), които да отведат животните от зимните до летните пасища и обратно. Не винаги е възможно това да са стационарните пастири. Потенциален проблем е разпространението на заразни заболявания по овцете и други домашни животни от мигриращите стада.

Най-приспособените в миналото породи за сезонна миграция са рядкост в днешно време.

Възможности

Да се издирят все още практикуващите трансхуманция хора и да се почерпи от техния опит. Да се организират курсове за овчари и джелепи. Да се организират временни станове за мигриращи стада по протежение на миграционния път на един ден преход разстояние един от друг – каквито са сегашните ферми или стопански дворове от бивши ТКЗС-та. Където е необходимо и приложимо да се обособят трансхумантни пътища по подобие на испанските каняди. Да се стимулира възраждането на автохтонните породи, които са били използване за сезонна миграция. Да се пропагандира пешеходната сезонна миграция на стадата, като еко-туристически продукт. Да се възродят и придобият фестивален характер обичаи и чествания от миналото свързани със сезонната миграция на стадата. Да се стимулира преработката на суровини (вълна, месо и мляко) в съответните райони.

Заплахи

Невъзприемане на пешеходното придвижване на стадата от летните на зимните пасища и обратно от съвременните животновъди. Промени, водещи до възпрепятстване пешеходното преминаване на животните по миграционния път – автомагистрали и др.

Забрани от страна на ветеринарните служби за пешеходен преход на стадата.

ПРЕВОЗ С КАМИОНИ

Описание

Превозът с камиони за преместване на стада от летни на зимни пасища и обратно е сравнително съвременен метод, който се прилага успешно във Франция, Испания и Македония. Той се състои в натоварването на стадата в камиони със необходимата вместимост и транспортването им до съответната сезонна кошара, където биват разтоварени.

Силни страни

Превозът с камиони е бърз и позволява преместването на животните от една ферма директно пред вратите на другата. При лактация на животните това е единственият превоз, който може да гарантира, че след сутришното издождане и натоварване на камиона, животните могат да достигнат лятната кошара и да бъдат разтоварени същия ден и там да се организира вечерното издождане. Избягва се разпространението на заразни болести по пътя на миграция.

Слаби страни

Необходимо е наличието на прокарани пътища. В много от местата за летуване няма такива или са нежелани от природозащитна гледна точка. Изискват се специални съоръжения (рампи) за достъпа на животните до шасито. Има опасност от травмиране на животните при товаренето, разтоварването и транспортирането. Бързото преместване от летните на зимните пасища и обратно не дават възможност за постепенна аклиматизация, което води до стрес. Изискват се специално пригодени превозни средства. Изразходва се гориво и се амортизират превозни средства. Ограничен е броят животни, които могат да се превозват в един камион. Не се оползотворява пашата и не се облагодетелстват пасищните местообитания по миграционния маршрут.

Възможности

Да се използва превоз с камиони само за определени дестинации или на лактиращи овце с отбити агнета, при които е належащо достигането на лятната кошара в рамките на един ден (каквото е случаят с овцефермата в Овче поле в Македония).

Да се сключат договори с фирми разполагащи със специализирани камиони за превоз на овце. Да се инсталират подходящи съоръжения (рампи) за товарене и разтоварване на животните в зимните и летните кошари.

Заплахи

Повишаване цените на горивото.

ПРЕВОЗ С ВЛАК

Описание

Железопътният превоз за преместване на стада от летни на зимни пасища и обратно е сравнително съвременен метод, който се е прилагал успешно в Македония до преди 15–20 години. Той се състои в натоварването на стадата във вагони със съответната вместимост и транспортирането им от железопътна гара в близост до зимните пасища до такава в близост до летните пасища и обратно.

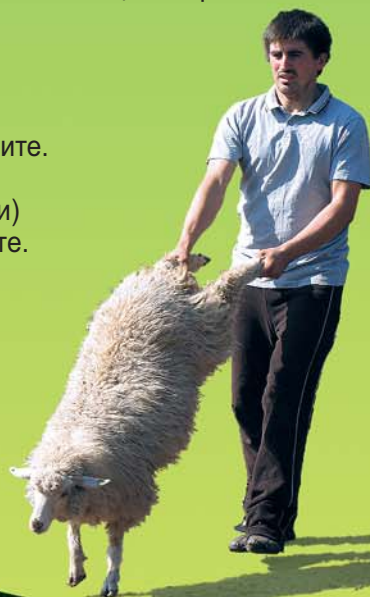
Силни страни

Железопътният превоз е бърз и сравнително евтин, както и по-щадящ природата в сравнение с автомобилния. Също така не го възпрепятстват промени в климатичните условия. Избягва се разпространението на заразни болести по пътя на миграция. В България е изградена сравнително добра железопътна мрежа, която може да задоволи нуждата от железопътен превоз на животни от летни към зимни пасища и обратно. БДЖ предлагат услуга „Превоз на животни“.

Слаби страни

Налага се в близост до зимните или летните пасища да има железопътна гара за натоварване и разтоварване на животните. Необходимо е окрупняване на тази практика, за да стане рентабилно създаване и инсталиране на съоръжения (рампи) за натоварване и разтоварване на животните на и от вагоните. Има опасности от травмиране на животните при товаренето, разтоварването и транспортирането им.

Не се оползотворява пашата и не се облагодетелстват пасищните местообитания по миграционния маршрут.

Възможности

Да се използва железопътен превоз само за определени дестинации, които са на голямо разстояние една от друга или е невъзможно по една или друга причина пешеходната миграция – например от Странджа до Западна Стара планина и Централен Балкан и обратно.

Да се изградят или сключат договори с вече съществуващи ферми или стопански дворове в близост до съответните железопътни гари за временно настаняване на стадата в периода преди натоварването и след разтоварването на животните. Да се инсталират подходящи съоръжения (рампи) за товарене и разтоварване на животните на гарите, които ще се използват в близост до летните и зимните пасища.

КОМБИНИРАН ТРАНСПОРТ

Приоритетното развитие на комбинирания транспорт се обуславя преди всичко от възможността за най-ефективно съчетаване и използване на предимствата на отделните видове транспорт при извършването на товарни превози. Комбинираните превози в най-голяма степен съчетават ефективността на железопътния транспорт при превоза на масови товари на по-далечни разстояния с безспорните предимства на автомобилния превоз на близки разстояния и възможността за директно доставяне на животните от зимните до летните им локации и обратно.

Заклучение

В настоящия момент обширни площи от Източна Стара планина са в процес на сукцесия, а устойчивото управление на ценни пасищни и ливадни екосистеми е под въпрос. В ливадите на Котленска планина са срещат повече от 10 вида орхидеи, а опазването на световнозаstraшените ливаден дърдавец, лалугер, царски орел, ловен сокол и др. е пряко свързано с поддържането на споменатите екосистеми в района. В същото време, предложените за зимна паша места – Сакар и Източни Родопи са консервационно значими места за световно заstraшените видове лалугер и царски орел. От там са събрани и последните сведения за гнезденето на изчезналата вече от България белошипа ветрушка и са наблюдавани зимуващи големи кресливи орли. Вторичните степни местообитания са уязвими и зависят от дългосрочното и устойчиво управление. В миналото това управление се е получавало естествено от големите мигриращи стада домашни животни. Работейки от шест години в района на Котленска планина и познавайки добре районите на Сакар и Източни Родопи, ние предлагаме възстановяването на трансхуманцията, като комплексен подход за решаване на изложените по-горе проблеми.

Като отчитаме позабравените вече традиции на подвижното овчарство, ние си поставяме няколко основни задачи. Първата е да разработим стратегия за извършването на трансхуманцията, като проучим собствеността на земите по пътя и маркираме коридор от държавни и/или общински земи от Котленска планина до планините Сакар, Странджа и Източни Родопи. Втората е да потърсим и привлечем повече партньори-животновъди, които да включим в проекта за постигане на по-мощен ефект. Третата е да осъществим моделна трансхуманция с наличното стадо овце и кози, собственост на ФДФФ и да огласим, възможно по-широко, опита и резултатите от нея. За да гарантираме устойчивостта на проекта, планираме обучението на дванадесет младежи, в създадено от нас „Училище за овчари“. Обучението ще премине предимно в Еко-фермата на ФДФФ в Котленска планина, като някои от обучаващите се ще участват и в моделната трансхуманция. Главният подход в обучението на младежите е насърчаване създаването на сезонни бизнес инициативи. Стажантите от Сакар и Източни Родопи ще бъдат съветвани как да организират зимуване на своя и на добитъка на фермери от планинските райони. Акцентът на тяхното обучение ще са уменията свързани с размножителния период на животните, хранене на новородените, младите и бременните животни и под. Същевременно стажантите от високопланинските райони ще бъдат подтиквани към развиване уменията си и създаване на условия за доене, съхранение и преработка на млякото, както и уговяване на шилета и бракувани животни. Подобен бизнес в момента има в районите на Източна Рила и Западни Родопи, където предимно животновъди от българомохамеданския етнос, с добре запазени традиции, отглеждат в планината овце, кози и говеда на редица собственици от по-ниските райони. През периода април-ноември, те пасат чуждия добитък, като в замяна доят и продават за своя сметка млякото на животните. Освен че това е една реално работеща организация, която представлява икономически взаимноизгодна схема, е и особено полезна за поддръжката на високопланинските пасища. Посоченият подход за използване на планинските пасища в Рила, Пирин и Западни Родопи през лятото и отвеждането на животните за зимуване в долините на реките Струма, Места и Марица има характер подобен на трансхуманцията, но се използва само вертикална миграция планина – долина. При този начин на отглеждане, частично се постига ефект на по-дългосрочно използване на животните за изпасване, наторяване и утъпкване на терените, но той не позволява да бъдат отглеждани по-големи (икономически рентабилни) стада. Трансхуманцията, която представлява процес на вертикално и хоризонтално придвижване на стадата (където се променя не само надморската височина, но и географската ширина) е далеч по-ефективна от икономическа гледна точка, защото позволява отглеждането на голям брой животни пашуващи почти през цялата година. Тя също така има и по-голямо значение за управлението на биоразнообразието.

Библиография

ПЕЧАТНИ

БЕШКОВ, Л. Котленските къшли в Добруджа преди освобождението, Сб. Добруджа /2/р С.1985

Из архива на Акад. Константин Иречек, „Пътувания по България“, редактори доц. Евлоги Бужачки и проф. Велизар Велков, издателство „Наука и изкуство“ София 1974.

МАРИНОВ, В. Принос към изучаването произхода, бита и културата на каракачаните в България. С. 1964

МИЯТЕВ, П. Документи за използването на добруджанските пасища от трансилванските овчари (мокани). ИИИ, 14–15, 1964

ОГНЯНОВ, П. Спомени за Котел и главно за котленското овчарство. Ръкопис от 1925 г. инв. № 2141/1969, Музей на Възраждането, Котел

ПИМПИРЕВА, Ж. Каракачаните в България, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1995

ПРИМОВСКИ, А. Бит и култура на родопските българи, СбНУ, 1973

ЦОНЧЕВ, П. Страници из миналото на Котел от края на XVIII и първата половина на XIX в., сб. Георги Стойков Раковски, т. I. С. 1964

ЕЛЕКТРОННИ

www.bdz.creato.biz
www.cceol.com

Благодарности

Отпечатването на тази книга нямаше да бъде възможно без помощта на Зоопарк Де Доуе – Франция, Малки грантове Ръфорд на Фондация Уитли – Великобритания, Зоопарк Виена – Австрия, Фондацията за опазване на черния лешояд – Испания, Франкфуртското зоологическо дружество – Германия, както и на Явор Илиев, Христо Иванов, Христо Христов, Надя Вангелова и Стамен Станчев, за което им изказвам искрена благодарност.

Благодаря и на Историческия музей – гр. Котел за предоставените материали и оказаното съдействие при проучването на фактите за овчарството в котленско.

- Сезонна миграция на стадата
- Екстензивно животновъдство
- Традиционна защита
- Естествен баланс
- Дива природа

Фонд за дивата флора и фауна

2700 Благоевград, П.К. 78

Тел.: 073/881 440

e-mail: pirin@fwff.org

www.fwff.org

ISBN 978-954-91505-2-0